

ROBERT DOMES
MIST IN AUGUSTUS

Het hartverscheurende verhaal van het
euthanasieprogramma van de nazi's

WAARGEBEURD

ROBERT DOMES

Mist in augustus

Uitgegeven door Xander Uitgevers bv
Hamerstraat 3, 1021 JT Amsterdam

www.xanderuitgevers.nl

Oorspronkelijke titel: *Nebel im August,*
Die Lebensgeschichte des Ernst Lossa

Oorspronkelijke uitgever: cbt/cjb,
Verlagsgruppe Random House GmbH

Vertaling: Sylvia Wevers

Omslagontwerp: Studio Marlies Visser

Omslagbeeld: STUDIOCANAL 2016

Auteursfoto: Simone Schatz

Zetwerk: Michiel Niesen, ZetProducties

Copyright © 2016 Robert Domes

Copyright © 2017 voor de Nederlandse taal:

Xander Uitgevers bv, Amsterdam

Eerste druk 2017

ISBN 978 94 0160 696 7 | NUR 302

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te traceren.
Mocht u desondanks menen rechten te kunnen uitoefenen,
dan kunt u contact opnemen met de uitgever.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt
door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord 7
door dr. Michael von Cranach

Proloog 11

DEEL EEN 15
Fonkelende ogen

DEEL TWEE 67
Een paar dagen maar

DEEL DRIE 149
Het doktersattest

DEEL VIER 193
De vergeten kinderen

DEEL VIJF 229
Een griezelig oord

Epiloog 299

Nawoord van de auteur 301

Tijdlijn 317

Woordenlijst 327

Met dank aan 339

Opmerkingen ten aanzien van de verfilming 341

Voorwoord

Door dr. Michael von Cranach
(voormalig directeur van het streekziekenhuis Kaufbeuren)

Ernst Lossa vergezelt mij al zevenentwintig jaar. Ik weet niet of ik kan zeggen dat hij mijn vriend is, hoewel ik dat graag zou willen. Maar ik kan me voorstellen dat hij, als je ziet wat hij allemaal heeft meegemaakt, absoluut geen vriendschap zou willen met een psychiater. Dat moet ik accepteren. De omstandigheden rond onze 'kennismaking' hebben een lange voorgeschiedenis.

In de nazitijd hebben artsen en hun medewerkers tussen 1939 en 1945 op persoonlijk bevel van Hitler ongeveer 200.000 psychisch zieke mensen gedood. Ze hebben ze 'levensonwaardig' verklaard, vernederd, mishandeld en vermoord. De daders waren niet slechts enkele, maar de meerderheid van de elite van de Duitse psychiaters.

Na de oorlog hebben de geallieerden deze gebeurtenissen grondig onderzocht, vooral de Amerikanen, die bewijsmateriaal verzamelden voor het Artsenproces in Neurenberg. In 1947 werden inderdaad twee van de hoofdverantwoordelijken van deze euthanasiehandelingen ter dood veroordeeld en opgehangen. Maar daarna was er niet meer zoveel belangstelling om de gebeurtenissen verder op te helderen.

Het grootste deel van de daders en hun helpers werd niet opgepakt en bleef werkzaam als arts. Er kwam geen keerpunt, geen nieuw begin. Het verschrikkelijke verleden werd verdrongen en verloochend.

Aan de andere kant heeft de ervaring van de oorlog het mensbeeld van onze maatschappij veranderd. Het welzijn, de rechten en ook de verantwoordelijkheid van individuen kre-

gen een belangrijke betekenis: individuele vrijheid en mensenrechten werden de basiswaarden van de nieuwe democratie. Maar deze denkbeelden bereikten de ver afgelegen, gesloten, grote inrichtingen waarin destijds psychisch zieke mensen behandeld werden pas zeer laat. Pas in 1975 bemoeide de Duitse Bondsdag zich met de ‘wrede en mensonterende toestanden’ in de psychiatrische klinieken. Men besloot de psychiatrie te hervormen. De grote klinieken moesten afgeschaft worden. Men wilde de behandeling van en de hulp aan de betrokkenen verplaatsen naar hun leefomgeving. Deze nieuwe wind heeft destijds veel jonge artsen zoals ik enthousiast gemaakt om de klinieken in te gaan en de hervorming in gang te zetten.

Toen ik in mei 1980 met deze innerlijke opdracht de leiding over zo’n kliniek in Kaufbeuren overnam, werd ik me er na een paar weken van bewust dat de verandering alleen kan lukken als we het verleden onder ogen zien. Als we goed kijken naar alles wat er gebeurd is en als we de sluier oplichten van geheimhouding en verstarring. En dus zagen we allerlei dossiers in, lazen we voor zover aanwezig de stukken over het ziekteverloop van de gedode mensen en spraken we met getuigen. Daarbij stuitte wij telkens weer op het verhaal van Ernst Lossa. De Amerikaanse officieren die in 1945 als eersten een onderzoek hadden ingesteld in de kliniek, hadden kennelijk hetzelfde ervaren als wij. Tijdens hun verhoren van de artsen en het personeel in de kliniek, werden zij geconfronteerd met zulke onvoorstelbare dingen, dat ze de gebeurtenissen beter wilden begrijpen, en wel door ze te personifiëren in het lot van één persoon. Zo vonden ze vele getuigenverklaringen over Ernst. Die vormen, aangevuld met de beschrijvingen van de zussen van Ernst, Amalie en Anna, die nog in leven zijn, en de resultaten van het omvangrijke onderzoek van Robert Domes, de basis van dit boek.

Miljoenen mensen werden het slachtoffer van de Holocaust. Honderdduizenden mensen werden het slachtoffer van de oorlog tegen psychisch zieke mensen. Deze immense aantallen beletten ons het zicht op de individuen. Toen ik Ernsts ziekteverloop voor de eerste keer in mijn hand had, werd ik enorm geraakt door de foto die aan het dossier gehecht was. Die liet mij niet meer los. Sindsdien voer ik vanbinnen gesprekken met hem. En vaak heb ik, als ik in mijn vak een moeilijke beslissing moest nemen, geprobeerd om het probleem vanuit zijn perspectief te bekijken, en dan wist ik wat ik moest doen. Op de foto kijkt Ernst ons aan, uitdagend en tegelijk intens verdrietig. Hij is zowel kind als volwassene. Iedereen die de foto ziet zal zich in zijn situatie proberen te verplaatsen, zal proberen zich voor te stellen hoe een kind het leven onder zulke gruwelijke omstandigheden ervaren heeft en kon doorstaan. De uiterlijke gebeurtenissen hebben plaatsgevonden zoals Robert Domes ze beschrijft. Om te beschrijven wat er in Ernst zelf omging, heeft Robert Domes op een empathische manier voor de romanvorm gekozen. Zo kan de lezer zich in de situatie van Ernst verplaatsen en zich een persoonlijk beeld vormen van Ernsts leven.

Als ik nu naar Ernst kijk, zou ik de gebeurtenissen het liefst ongedaan willen maken, maar dat kan natuurlijk niet. Zelfs vergoeden is niet mogelijk (wat voor een ongelukkig en geflatteerd woord hebben we destijds in het kader van schadevergoeding voor de slachtoffers van de Holocaust gekozen!). Maar boeken zoals dit geven Ernst en alle slachtoffers de waardigheid terug die hun op zo'n verschrikkelijke manier is afgenomen.

Eggenhal, november 2007
Michael von Cranach

Dr. Michael von Cranach (1941) is specialist in psychiatrie en psychotherapie. Na werkzaam geweest te zijn in München en Londen nam hij in 1980 de leiding over van het streekziekenhuis Kaufbeuren, waar hij werkte tot aan zijn pensioen in 2006. Vanuit een sterk sociaal-psychiatrisch engagement zette hij zich klinisch en in internationale comités (WHO en EU) in voor het opheffen van het isoleren van psychisch zieke mensen. In dat kader verdiepte hij zich ook intensief in het onderzoek naar de psychiatrie in het nationaalsocialisme. Tegenwoordig heeft hij een praktijk in München en zet hij zich nog altijd in voor een niet-gestigmatiseerde psychiatrie.

Proloog

De deur naar de voorkamer staat op een kier. Daar brandt een gloeilampje, maar het zwakke licht bereikt de ziekenkamer nauwelijks. Ernst luistert naar de ademhaling van de anderen. Twee van hen slapen vast. Alleen *Heinz*¹ is wakker, hij houdt met zijn rechterhand zijn oorleltje vast en strijkt met zijn linkerhand onvermoeibaar de deken glad, vouwt die op, en strijkt hem weer glad. Met Heinz kun je niet veel. Hij staart de hele dag voor zich uit, praat met mensen die niemand ziet in een taal die niemand verstaat. De andere twee kent Ernst niet. De ene heeft zich ondanks de hitte stevig in de deken gewikkeld. De andere snurkt zachtjes. Bij het inademen hoor je een knor, bij het uitademen klinkt er een borrelend geluid, alsof hij onder water ligt.

Zijn drie kamergenoten zijn een stuk jonger dan Ernst, hooguit zes of zeven. Zelf wordt hij over drie weken vijftien en eigenlijk is hij al te oud voor de kinderafdeling. Hij vindt het niet leuk dat hij vandaag hier moet slapen. Hij was veel liever aan de overkant bij de mannen gebleven.

Meestal leggen ze hem op de ziekenafdeling als hij iets uitgespookt heeft, omdat ze dan beter op hem kunnen letten. Maar dit keer heeft hij niks gedaan. Heichele zei dat Ernst misschien tyfus heeft. Tyfus is een ernstige zaak. In de afgelopen weken schijnen er al tien patiënten aan overleden te zijn. Maar zij waren allemaal zwak, hadden grauwoerene gezich-

¹ De personen in de tekst worden, voor zover dat mogelijk is, met hun echte naam genoemd. Uitzonderingen hierop zijn: 1. Mensen die niet met hun echte naam genoemd worden ter bescherming van hun privacy. 2. Personen die historisch gezien niet volledig nagetrokken konden worden. Deze namen zijn veranderd en zijn de eerste keer dat ze genoemd worden cursief gezet.

ten, lagen krom van de buikpijn en scheten hun bed vol. Maar Ernst voelt zich zo fit als hij zich lang niet meer gevoeld heeft. Misschien is dat verhaal over tyfus gewoon een trucje van Heichele om Ernst eindelijk de tabletjes te laten innemen.

Hij sluit zijn ogen en probeert zijn bonzende hart te kalmeren. De stem van zijn moeder zweeft uit een ver verleden naar hem toe. Na zonsondergang begint het uur van de engel, zei zij altijd. Hij stelt zich voor dat er een engel over de ziekenafdeling loopt, langs de kreupelen en de idioten, langs de verlamden en de blinden, langs de schreeuwende mensen die aan hun bed zijn vastgebonden en langs de stille mensen die liggen te kwijlen. De engel loopt langs en iedereen wordt heel vredig. Uiteindelijk komt hij ook bij Ernst, raakt zijn schouder aan met zijn vleugel en knipoogt naar hem.

Hij gaat rechtop in bed zitten, maar er is niemand. Er klinken alleen voetstappen op de gang. Klak-slof-klak, Heichele met zijn manke been doet de ronde. De verpleger doet de deur van de voorkamer open die tussen de ziekenkamer en de gang in ligt. Als zijn imposante schaduw de deuropening vult, sluit Ernst snel zijn ogen. Heichele moet denken dat hij slaapt. Anders begint hij weer over die tabletten. Ernst ademt een paar keer in en uit en hoort niks. Dan broemt de verpleger tevreden. Ernst hoort dat Heichele de deur op slot doet. Het klak-slof-klak verwijderd zich.

Twee verdiepingen lager zit Georg Frick in zijn kantoor. Het hoofd van de administratie trommelt nerveus op het zware bureau en schuift papieren heen en weer. Hij kan zich niet op zijn werk concentreren en steekt een sigaret op. Dan wordt er op de deur geklopt.

Frick roept: 'Binnen!' Hij had dit late bezoek al verwacht.

De hoofdzuster kijkt chagrijnig. Frick wijst haar een stoel en houdt haar het sigarettendoosje voor.

Ze neemt een sigaret en zegt geïrriteerd: 'Waarom hebben jullie mij nodig voor deze zaak? Anders is Heichele toch ook niet zo overgevoelig.'

Frick haalt zijn schouders op. 'Hij heeft tegen de baas gezegd dat hij het niet kan.'

Ze begint te lachen. 'Meneer de verpleger kan het niet en dus hebben de heren zuster Pauline nodig.'

'Misschien is het ook wel beter als iemand het niet alleen doet,' zegt Frick. 'Dat joch moet je niet onderschatten.'

'Ik dacht dat hij pas veertien is?'

'Bijna vijftien.'

Pauline blaast de rook uit. 'En dan maken jullie er zo'n heisa van.'

'Je kent hem niet. Hij is overal toe in staat.'

De hoofdzuster schudt haar hoofd. Daarna wachten ze allebei. Ze roken en ze wachten. Pauline loopt door de kamer, Frick sorteert de stapels papier op het bureau. Eindelijk gaat de telefoon.

Frick neemt op, luistert kort, knikt en legt de hoorn weer neer. 'Hij slaapt,' zegt hij.

Ze drukt de sigaret uit in de asbak. 'Oké, aan de slag dan maar. Ga je mee?'

Frick knikt. 'Ja, dat is denk ik wel beter.'

Ernst wacht tot het stil is op de gang en de deur van de kamer van de verplegers in het slot valt. Dan staat hij op, maar zelfs bij het klapraam is geen frisse lucht. Hij tuurt door de kier naast het verduisteringskarton naar buiten, waar het restant van een zwoele augustusdag in een maanloze nacht verdwijnt. De dikke kloostermuren zijn warm van de hitte van de afgelopen dagen. Ernst hoopt een paar sterren te zien, maar de hemel is betrokken. Het zal niet lang meer duren tot het gaat onweren.

Onrustig laat hij zich op het bed vallen. Hij zweeft tussen slapen en waken, alsof hij over een smalle richel loopt waarbij het aan de ene kant licht en aan de andere kant donker is. Beelden van vroeger duiken op in zijn hoofd, stemmen uit het mistige land, geuren, de wind die je voelt op een rijdend voertuig. Zomer 1933. Zijn laatste reis met zijn ouders. Dat is nu elf jaar geleden.

Ernst ziet zijn vader en moeder in hun oude huifkar, groene velden, rode klaprozen. Oma in Buchau, die pannenkoeken met jam klaarmaakt. Een zwetende dorpsagent die het over zigeunergespuis heeft. Avonden bij het kampvuur, moeder zingt, vader speelt op de trekharmonica en de sterren fonkelen. De muffe woning in Augsburg. Moeder die in de deuropening staat en zwaait en in de rook verdwijnt. Babett-oma, die in de nevel van de winter steeds doorschijnender wordt. Hij ziet zijn zussen Malchen en Nanna in hun nachthemden door een donkere gang zweven. Hij ziet zijn vader in een sjofel pak met een mager gezicht in de tuin van het opvoedingsgesticht zitten. Het treintochtje naar de Allgäu, glinsterende bergen aan de horizon. De inrichting met haar verloren mensen en de vergeten kinderen. Hij voelt een zoen op zijn wang, ziet een meisje met rood haar en groene ogen. Een veld met haver en klaprozen.

Op de gang klinken voetstappen. De beelden vermengen zich en verbleken. Ernst wil ze vasthouden. Waar begon het? Groenrode velden, de familie in de huifkar, het gehobbel op de landweg. De voetstappen komen dichterbij.